

María frá Nasaret

Móðir Jesú í Nýja testamentinu

Inngangur

Heil sért þú, María, full náðar, Drottinn er með þér.
Blessuð ert þú meðal kvenna og blessaður er ávöxtur lífs þíns, Jesús.
Heilaga María, Guðs móðir, bið þú fyrir oss syndugum mönnum
nú og á dauðastundu vorri, amen.

Þannig hljóðar Mariúbænin svokallaða (*Ave Maria*) sem byggist að hluta til á Lúkasarguðspjalli (1.28, 42) og sem milljónir manna biðja á degi hverjum um heim allan.¹ María frá Nasaret, móðir Jesú, hefur sömuleiðis verið afar kær kristnu fólki sem milligöngumanneskja á milli Guðs og manna. Þannig telur Jaroslav Pelikan til að mynda að María hafi verið meiri áhrifavaldur „en nokkur önnur kona sem nokkurn tíma hefur verið uppi.“² Nafn hennar hefur ekki aðeins verið algengasta kvenmannsnafn sögunnar í hartnær tvö þúsund ár, heldur er nafn hennar það kvenmannsnafn sem án efa er oftast nefnt á degi hverjum fyrir tilstilli Mariúbænarinnar.

Tiltölulega snemma í kirkjusögunni tekur María að þjóna mikilvægu hlutverki í guðfræði kirkjunnar, sér í lagi frá og með þeirri þungavigtaröld sem 4. öldin var í guðfræðilegu og kirkjusögulegu tilliti,³ en einnig fyrr.⁴ Túlkun á persónu Maríu og hlutverki var margvísleg og ólík eftir löndum og svæðum.⁵ Hún var meðal annars sögð vera „hin seinni Eva“, sem brást við boði Guðs með fullkominni hlýðni, ólíkt hinni fyrri Evu; hún var sögð vera *theotokos*, þ.e.a.s. „sú sem bar Guð“; og hún var sögð vera „hin svarta Madonna“, með tilvísun í Ljóðaljóðin 1.5 („Ég er dökk og yndisleg“).⁶ Í hnotskurn má segja að María hafi lengi verið ein helsta ímynd kristindómsins um hlýðni og hollustu við Guð.⁷

¹ Almennit yfirlit yfir sögu bænarinnar má finna í: Ásdís Egilsdóttir, Gunnar Hardarson og Svanhildur Óskarsdóttir (ritstj.), *Mariukever: Sögur og kvæði af beilagri guðsmóður frá fyrri tíð*, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1996, bls. xv–xviii.

² Jaroslav Pelikan, *Mary Through the Centuries: Her Place in the History of Culture*, New Haven: Yale University Press, 1996, bls. 2 (þýðing höfundar úr ensku).

³ Sjá: Miri Rubin, *Mother of God: A History of the Virgin Mary*, London: Penguin Books, 2009, bls. 18–33; Luigi Gambero, *Mary and the Fathers of the Church: The Blessed Virgin Mary in Patristic Thought*, þýð. Thomas Buffer, San Francisco: Ignatius Press, 1991, bls. 90–220.

⁴ Sjá: Gambero, *Mary and the Fathers of the Church*, bls. 21–89. Þar er fjallað um tilkanir á Maríu á 2. og 3. öld.

⁵ Sjá: Rubin, *Mother of God*, bls. 34–42.

⁶ Sjá frekari umfjöllun í: Pelikan, *Mary Through the Centuries*, bls. 39–52, 55–65, 67–79. Sjá einnig gagnlegt yfirlit í: Ásdís Egilsdóttir o.fl., *Mariukever*, bls. ix–il, einkum um íslenskt sambengi viðfangsefnisins. Þýðingin á Ljl 1.5 hér fyrir ofan er sótt úr bibliútgáfu Hins íslenska bibliúfélags frá 2007, en þess má geta að í þýðingu sama félags frá 1981 stendur: „Svört er ég, og þó yndisleg“.

⁷ Sumir vilja þó meina að þessi ímynd Maríu hafi verið misnotuð í gegnum tíðina í þeim tilgangi að kúga konur; sjá t.d.: Ally Kateusz, *Mary and Early Christian Women: Hidden Leadership*, London: Palgrave Macmillan, 2019, bls.

Í allri þessari löngu og innihaldsríku sögu vekur það athygli hversu lítið fer í raun fyrir Maríu í ritum Nýja testamentisins því að umfjöllun um hana í þessu elsta og helsta ritsafni kristindómsins er vissulega af skornum skammti. En hvar kemur María fyrir í ritum Nýja testamentisins og hvernig er henni lýst af höfundum þessara rita? Innihalda ritin lýsingu á persónueiginleikum Maríu, orðum og hugsunum eða einskorðast umfjöllun þeirra við þá staðreynd að hún hafi verið móðir Jesú? Er samskiptum Maríu og Jesú lýst í ritunum? Tilgangur þessarar greinar er að beina athyglinni sérstaklega að Maríu í ritum Nýja testamentisins og leita svara við ofangreindum spurningum með hefðbundnum aðferðum ritskýringar. Áhersla verður lögð á persónusköpun⁸ og framsetningu hvers höfundar fyrir sig.⁹

María, móðir Jesú, í Nýja testamentinu

Móðir Jesú kemur með einhverjum hætti fyrir í eftirfarandi ritum Nýja testamentisins: Galatabréfi Páls postula, Markúsarguðspjalli, Matteusarguðspjalli, Lúkasarguðspjalli, Postulasögunni, Jóhannesarguðspjalli og hugsanlega Opinberunarbókinni. Hér verður umfjöllunarefnið tekið fyrir í samræmi við líklegan ritunartíma ritanna.¹⁰

Móðir Jesú í Galatabréfi Páls postula

Það hefur vakið eftirtekt og jafnvel undrun hversu lítið Páll postuli vísar í líf, starf og orð Jesú frá Nasaret, þ.e.a.s. hins sögulega Jesú.¹¹ Postulinn virðist fyrst og fremst hafa beint sjónum sínum að mikilvægi dauða Jesú og upprisu,¹² þar með talinni hlýðni hans frammi fyrir dauðanum.¹³ Páll nefnir vissulega að „sem maður“ hafi Jesús verið „fæddur af kyni Davíðs“ (Róm 1.3) og að hann hafi verið „fæddur undir lögmáli“ (Gal 4.4), sem merkir einfaldlega að hann hafi verið gyðingur að uppruna. Ennfremur upplýsir Páll lesendur sína um að Jesús hafi átt bræður, en af þeim er einungis Jakob nafngreindur.¹⁴ Auk þessa tekur postulinn það fram að Jesús hafi verið „fæddur af konu“ (Gal 4.4). Þetta er eina tilvísun Páls í móður Jesú, sem hann nefnir þó hvergi á nafn. Sú tilvísun er svo sannarlega veik, en það má segja að hún sé í fullu samræmi við aðrar

15–16, með frekari tilvísunum í nmgr. 1. Spurningar um félagsleg áhrif maríuámyndarinnar tilheyrja ekki efnivið þessarar greinar.

⁸ Um persónusköpun í Nýja testamentinu, einkum guðspjöllunum, sjá: David Rhoads, Joanna Dewey og Donald Michie, *Mark as Story: An Introduction to the Narrative of a Gospel*, Minneapolis: Fortress, 3. útg., 2012, bls. 99–136; R. Alan Culpepper, *Anatomy of the Fourth Gospel: A Study in Literary Design*, Philadelphia: Fortress, 1983, bls. 101–148.

⁹ Þýðingar á biblíutextum fylgja biblíuútgáfu Hins íslenska biblíufélags frá 2007, nema annað sé tekið fram.

¹⁰ Umfjöllun um og rök fyrir líklegri tímasetningu þessara rita er að finna í flestum inngangsfræðilegum verkum; sjá t.d.: Bart D. Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, New York: Oxford University Press, 7. útg., 2020.

¹¹ Sjá t.d. umfjöllun í: James D.G. Dunn, *The Theology of Paul the Apostle*, Grand Rapids: Eerdmans, 1998, bls. 182–206.

¹² Sbr. t.d. Róm 3.24–25; 5.6–10; 6.1–11; 1Kor 15.12–58.

¹³ Sjá t.d. Róm 5.18–19; Fil 2.8.

¹⁴ 1Kor 9.5; Gal 1.19. Þess má einnig geta að postulinn lætur fáein orð falla um eiginleika Jesú, þegar hann talar um „hógværd og mildi“ hans (2Kor 10.1), „ástúð“ hans (Fil 1.8) og þá staðreynd að „Kristur hugsaði ekki um sjálfan sig“ (Róm 15.3).

áherslu Páls hvað sögulegan bakgrunn Jesú varðar. Hann minnst til að mynda hvorki á borgina Nasaret né héraðið Galíleu. Það að Jesús hafi verið „fæddur af konu“ segir vitaskuld ekkert um móður hans, en slíkt orðalag var stundum notað í gyðinglegu samhengi til að lýsa mannveru.¹⁵ Orðalagið undirstrikar með öðrum orðum mannlegan uppruna Jesú.

María í Markúsarguðspjalli

Í Markúsarguðspjalli kemur María fyrir í 3.31–32 og 6.3. Í þessu elsta guðspjalli Nýja testamentisins er hvorki að finna fæðingar- né uppvaxtarsögu Jesú og því kemur móðir hans ekki fyrir fyrr en boðunarstarf Jesú er hafið. Í fyrsta sinn sem hún kemur fyrir í guðspjallinu, í 3.31–32, er hún ekki nefnd á nafn. Fram kemur að móðir Jesú, ásamt bræðrum hans og systur, hafi gert tilraun til að ná sambandi við hann,¹⁶ en sökum mannfjöldans í kringum hann gekk það erfiðlega. Í kjölfarið er því lýst að þegar einhver í hópnum tjáði honum að þau væru að spyrja eftir honum hefði Jesús gert lítið úr hefðbundnum fjölskyldu-tengslum og lagt áherslu á að „hver sem gerir vilja Guðs, sá er bróðir minn, systir og móðir.“ Jesús virðist með öðrum orðum víkka fjölskylduhugtakið og undirstrika það að fylgjendum hans beri skylda til að skilja allt sitt eftir, að fjölskyldum sínum meðtöldum, ef nauðsyn ber til.¹⁷ Þessi áhersla er í samræmi við orð Jesú í 10.29–30: „Sannlega segi ég ykkur að enginn hefur yfirgefið heimili, bræður eða systur, móður eða föður, börn eða akra vegna mín og fagnaðarerindisins án þess að hann fái hundraðfalt aftur, nú á þessum tíma, heimili, bræður og systur, mæður, börn og akra, jafnframt ofsóknum, og í hinum komandi heimi eilíft líf.“¹⁸ Tengsl Jesú við móður hans eru því fremur fjarlæg í þessum texta, líkt og gefið er til kynna í 3.31 með þeim orðum að hún og systkini Jesú standi „úti“ (*exō*),¹⁹ og lítið kemur fram sem varpar frekara ljósi á hana, annað en það að hún á bæði dætur og syni.

Í 6.3 er María nafngreind. Jesús er staddur á heimaslóðum, væntanlega í borginni Nasaret,²⁰ og er að kenna í samkunduhúsi á hvíldardegi. Einhverjir í áheyrendahópnum undrast speki hans (*sofia*) og velta fyrir sér hvaðan hann hafi alla þessa speki, sem og kraftaverkamátt sinn (*dynamis*): „Er þetta ekki smiðurinn, sonur Maríu, bróðir þeirra Jakobs, Jóse, Júdasar og Símonar? Og eru ekki systur hans hér hjá okkur?“ Hér kemur fram, líkt og áður, að María átti fleiri börn en Jesú, en auk hans eru fjórir synir hennar nafngreindir. Dætur Maríu eru á hinn bóginn ekki nafngreindar. Ennfremur benda ummæli þessara Nasaretbúa til þess að María og fjölskylda hennar hafi verið af fremur fábrotnum ættum og efnun: Mergur málsins er einmitt sá að þrátt fyrir allan sinn mátt

¹⁵ Sjá t.d. Job 14.1; 15.14; 25.4; Matt 11.11; Lúk 7.28.

¹⁶ Sbr. einnig 3.21 þar sem fram kemur að fjölskylda Jesú (*hoi par' autou*) vildi „grípa“ (*kratēsai*) hann á þeim forsendum að hann væri ekki með sjálfum sér.

¹⁷ Sjá: Rúnar M. Þorsteinsson, „Hinn stóíski Jesús: Heimspækileg stef í persónusköpun samstofna guðspjallanna“, *Ritröð Guðfræðistofnunar* 51/2020, bls. 44–64, hér 54–55; sami höf., *Jesus as Philosopher: The Moral Sage in the Synoptic Gospels*, Oxford: Oxford University Press, 2018, bls. 38–45.

¹⁸ Sbr. einnig 1.19–20; 10.28 um þá áherslu sem Jesús leggur á við fylgjendur sína að þeir yfirgefi allt sitt.

¹⁹ Morna D. Hooker, *The Gospel According to Saint Mark*, Black's New Testament Commentaries, Peabody: Hendrickson, 1991, bls. 118.

²⁰ Í texta Markúsar stendur einungis að hann hafi komið *eis ten patrida autou*, en af því má ætla að átt sé við Nasaret (sbr. 1.9).

og alla sína kunnáttu á sviði spekinnar hafi Jesús *einungis* verið smiður og *einungis* sonur Maríu. Hann hefur með öðrum orðum ekki verið af efnaðri menntastétt. Það vekur athygli að Jesús er hér kenndur við móður sína en ekki föður, en (jarðneskur) faðir Jesú er aldrei nefndur í Markúsarguðspjalli.²¹ Markús 6.3 er reyndar eini ritningarstaðurinn í öllu Nýja testamentinu þar sem Jesús er nefndur „sonur Maríu“. Sumir fræðimenn túlka þetta sem svo að María hafi fætt Jesú utan hjónabands, þ.e.a.s. að Jesús hafi verið óskilgetinn, en aðrir vilja meina að eiginmaður hennar hafi verið látinn á þessum tímapunkti og Jesús því kenndur við móður sína af þeim heimamönnum sem þekktu til aðstæðna.²² Hvorugt af þessu kemur skýrt fram í texta Markúsar. Á hinn bóginn virðist það hafa verið talin móðgun meðal margra gyðinga til forna að vera kenndur við móður sína eingöngu þar sem það gat einmitt falið í sér getsakir um að viðkomandi væri óskilgetinn,²³ en einnig er það þekkt að fólk hafi verið kennt við móður fremur en föður ef móðirin var (þrátt fyrir allt) talin vera af betri ættum.²⁴ Markús veitir okkur of litlar upplýsingar til að komast að áreiðanlegri niðurstöðu hvað þetta varðar.

Af þessum tilvísunum má ráða eftirfarandi: Samkvæmt upplýsingum Markúsar hét móðir Jesú María. Hún átti a.m.k. sjö börn af báðum kynjum, en faðir þeirra er hvorki tilgreindur né nefndur yfirleitt í guðspjallinu. Tengsl Maríu við Jesú eru fremur fjarlæg í frásögn Markúsar og ekkert kemur fram um bein samskipti þeirra tveggja. Lesendur Markúsar fá auk þess enga innsýn í persónulega eiginleika Maríu eða hugsanir.

María í Matteusarguðspjalli

Flestir fræðimenn eru sammála um það að bæði Matteus og Lúkas nýti sér Markúsarguðspjall sem meginheimild í skrifum sínum.²⁵ Ólíkt Markúsi innihalda bæði þessi guðspjöll fæðingarfrásagnir — mismunandi að gerð — og Lúkasarguðspjall inniheldur aukinheldur sérstæða frásögn sem gefur frekari innsýn í æsku Jesú (2.41–52). Matteus skiptir á hinn bóginn nokkuð skyndilega frá fæðingarfrásögninni yfir til fullordinsára söguhetjunnar, með nokkurs konar brúarfrásögn um Jóhannes skírara (3.1–12). Meirihluta tilvísana Matteusar til Maríu, móður Jesú, er að finna í fæðingarfrásögninni. Að öðru leyti veitir guðspjallamaðurinn engar frekari upplýsingar um Maríu, umfram það sem hann hafði eftir heimild sinni, Markúsarguðspjalli. Tilvísanir til Maríu er að finna í 1.16, 18–25; 2.11, 13–14, 20–21; 12.46–47; 13.55.

²¹ Jesús er vissulega „sonur Guðs“ í Markúsarguðspjalli (sbr. 1.11; 3.11; 5.7; 9.7; 14.61; 15.39), en það gerist ekki við getnað, líkt og hjá Matteusi og Lúkasi, heldur verður hann „sonur Guðs“ við skírninga þegar Guð smyr hann anda sínum (1.11), sbr. yfirlýsingu Guðs í Slm 2.7: „Þú ert sonur minn, í dag hef ég fætt þig“, í tilefni krýningar konungsins á Síon.

²² Sjá umfjöllun í: Raymond E. Brown, Karl P. Donfried, Joseph A. Fitzmyer og John Reumann (ritstj.), *Mary in the New Testament: A Collaborative Assessment by Protestant and Roman Catholic Scholars*, New York: Paulist Press, 1978, bls. 61–64.

²³ Sbr.: Hooker, *Mark*, bls. 153. Rök gegn því að Jesús hafi verið talinn óskilgetinn af samtímamönnum hans má finna í: Lynn H. Cohick, *Women in the World of the Earliest Christians: Illuminating Ancient Ways of Life*, Grand Rapids: Baker Academic, 2009, bls. 153–156.

²⁴ Sjá: Cohick, *Women in the World of the Earliest Christians*, bls. 154.

²⁵ Gagnlega umfjöllun um innbyrðis tengsl samstofna guðspjallanna má finna í: Stanley E. Porter og Bryan R. Dyer (ritstj.), *The Synoptic Problem: Four Views*, Grand Rapids: Baker Academic, 2016.

María er nafngreind í fyrsta sinn sem hún er nefnd í guðspjallinu, strax í upphafi frásagnarinnar. Þar er rakin ættartala Jesú, allt frá Abraham til Jósefs,²⁶ „mann[s] Maríu, en af henni er Jesús fæddur, sem kallast Kristur“ (1.16).²⁷ Síðan er sjálf fæðingarfrásögnin rakin, en þar kemur fram að María hafi orðið þunguð „af heilögum anda“, þ.e.a.s. anda Guðs, er hún var föstnuð Jósef, þó áður en þau höfðu notið ásta (v. 18).²⁸ Í kjölfarið er greint frá því hvernig engill Guðs sannfærði Jósef um það í draumi að allt væri þetta samkvæmt áætlun Guðs og Jósef þyrfti því ekki að óttast þessa óvæntu þróun. Matteus tekur það fram að með þessu hafi spádómur Jesaja ræst: „Sjá, mærin (*parpenos*)²⁹ mun þunguð verða og son ala. Nafn hans mun vera Immanúel,“ það þýðir: Guð með oss“ (v. 23; sbr. Jes 7.14).³⁰ Guðspjallamaðurinn fullvissar lesendur sína um að Jósef hafi fylgt ráðum engilsins í einu og öllu og ekki „kennt“ Maríu fyrr en hún hafði alið Jesú, þ.e.a.s. ekki átt við hana mök.³¹ Í því sem eftir stendur af fæðingarfrásögn Matteusar (2.1–23) er María einungis einu sinni nefnd á nafn, þar sem athyglinni er í auknum mæli beint að Heródesi konungi og viðbrögðum hans við fréttum af fæðingu messíasar. Þess er getið í 2.11 að eftir fæðingu Jesú hafi stjörnuspekingar eða „töframenn“ (*magoi*) af einhverju tagi komið að austan — ekki kemur fram hversu margir þeir voru — en þeir gengu inn í húsið (*oikia*) í Betlehem þar sem hin nýbakaða fjölskylda var og „sáu barnið og Maríu, móður þess“ og veittu barninu lotningu og gjafir. Vegna ofsókna Heródesar bauð engill Guðs Jósef að fara með „barnið og móður þess“ til Egyptalands (v. 13), sem og hann gerði: Hann „tók barnið og móður þess um nóttina og fór til Egyptalands“ (v. 14). Svipuð saga endurtekur sig þegar Heródes er allur:³² Engill vitrast Jósef í draumi og ræður honum að fara með „barnið og móður þess“ til Ísraelslands (v. 20). Þá „fór [Jósef] til Ísraelslands með barnið og móður þess“ (v. 21).

Af þessu yfirliti sést glögglega að aðalsöguhetja fæðingarfrásagnarinnar er ekki María, heldur Jósef (ásamt spekingunum að austan). Það er Jósef sem á í

²⁶ Sbr. Mík 5.1: „Evafornt er ætterni hans [er drottna skal í Ísrael], frá ómunatið.“ Í 2.6 vitnar Matteus beint í Mík 5.1.

²⁷ Í biblíuútgáfum Hins íslenska biblíufélags frá 1981 og 2007 er hér þýtt „mann Maríu, en hún ól Jesú“, en þess ber að gæta að gríska sögnin *gennaō* („ala“/„fæða“) er hér í þolmyndarformi (*egennephē*) en ekki germyndarformi: Það er Jesús sem er „fæddur af henni“. Sögnin *egennephē* getur einnig merkt hér „getinn“.

²⁸ Um gyðinglega síði að þessu leyti, sjá: David L. Turner, *Matthew*, Baker Exegetical Commentary on the New Testament, Grand Rapids: Baker Academic, 2008, bls. 65, 69–70.

²⁹ Matteus vísar hér í texta *Septuagintu* (LXX), grískrar þýðingar Gamla testamentisins frá 3.–2. öld f.Kr., þar sem hebreska orðið *almā* er þýtt sem *parpenos*. Í Gamla testamentinu vísar *almā* jafnan til stúlku sem náð hefur kynþroska- og giftingaraldri, án þess þó að sérstök áhersla sé lögð á að um meyju sé að ræða; sjá: Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 92. Gríska orðið *parpenos* hefur víðtækari merkingu, þar eð það getur merkt „stúlka“, „ung kona“ (ekki endilega mey) ellegar „mey“ (sbr. t.d. meyján og gyðjan Aþena); sjá: Henry G. Liddell og Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press, 1996, bls. 1339 (undir orðinu *παρθένος*). Í LXX virðist orðið oftast hafa merkinguna „mey“, sbr. t.d. 1Mós 24.16; 2Mós 22.15; 3Mós 21.13; 5Mós 22.19; 2Sam 13.2; 1Makk 1.26.

³⁰ Þýðing biblíuútgáfu Hins íslenska biblíufélags frá 1981. Biblíuútgáfan frá 2007 eignar móðurinni ranglega það hlutverk að gefa syninum nafn („og létur hann heita Immanúel“). Í tilvitnun Matteusar til Jes 7.14 stendur bókstaflega „og þeir munu kalla hann Immanúel“ (þ.e. „hann mun verða kallaður Immanúel“). Í Matt 1.25 kemur fram að Jósef hafi gefið honum nafnið Jesús, í samræmi við fyrirmæli engilsins. Með nafngjöfinni gekkst Jósef við Jesú sem syni sínum; sjá: Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 76.

³¹ Sögnin „kenna“ er hér þýðing á grísku sögninni *ginōskō* sem merkir eiginlega „þekkja“ eða „skilja“ en gríska sögnin er gjarnan notuð sem þýðing á hebreska orðinu *yād' a* í ritum Nýja testamentisins þegar um er að ræða skrauthvörf („eufemisma“) fyrir holdlegar samfarir. Þannig er t.d. *yād' a* í 1Mós 4.1 (þegar „Adam kenndi Evu“) einnig þýtt sem *ginōskō* í *Septuagintu*.

³² Heródes „mikli“ er talinn hafa dáið árið 4 f.Kr.

samskiptum við Guð í gegnum sendiboda hans og það er Jósef sem framkvæmir hlutina í samræmi við þau guðlegu fyriræli sem hann fær með því að fara með „barnið og móður þess“ þangað sem þau þurfa að fara. Auk þess vekur það athygli að ættartala sú er rakin er í upphafi guðspjallsins er rakin til Jósefs, jafnvel þótt Matteus leggi áherslu á það að Jósef sé ekki (líffræðilegur) faðir Jesú. María er á hinn bóginn svo til algerlega passíf í frásögn Matteusar. Hún tjáir sig aldrei og hugsunum hennar eða samskiptum við fólk er ekki lýst. Auk þess framkvæmir hún ekkert í lýsingu Matteusar, ef frá er talin sú mikilvæga framkvæmd að ala Jesú. En jafnvel í því sambandi notar Matteus passíft orðfæri: Lesendur hans velkjast vissulega ekki í vafa um að það sé María sem faðir Jesú (sbr. 1.16; 2.1), en því er aldrei lýst með aktífu orðfæri sem verknæði hennar, heldur einungis með passífu orðfæri sem á við um Jesú („af henni er Jesús fæddur“, „þegar Jesús var fæddur í Betlehem“). Hlutverk hennar í frásögn Matteusar er fyrst og fremst að gera Guði kleift að koma Jesú í heiminn, sem og að annast hann sem barn.

Sem sögupersóna kemur Jósef eingöngu fyrir í fæðingarfrásögninni. Eftir þá frásögn hverfur hann alfarið úr myndinni sem slíkur (sjá þó óbeina tilvísun til hans sem „smiðs“ í 13.55). María kemur á hinn bóginn fyrir á tveimur stöðum, en í báðum tilvikum er meginheimildin sótt til Markúsarguðspjalls, þ.e.a.s. til þeirra textabrota sem fjallað var um hér að ofan. Má sjá breyttar áherslur hjá Matteusi í þessum frásögnum hvað Maríu varðar? Í 12.46–50 er frásögnin sótt til Markúsarguðspjalls 3.31–34 þar sem sagt er frá því er móðir Jesú og systkin reyndu að nálgast hann. Í grundvallaratriðum er um sömu frásögn að ræða í báðum guðspjöllunum og Matteus bætir hvorki við né breytir áherslum hvað móður Jesú varðar: Hún er ekki nefnd á nafn og hún á engin bein samskipti við son sinn í textanum. Hún er fulltrúi fyrir nánustu fjölskyldu Jesú sem er fjarlæg fremur en nán — hún er „úti“ — og hefur það meginhlutverk í textanum að sýna fram á mikilvægi þess að víkka fjölskylduhugtakið út fyrir hið hefðbundna.

Í 13.54–58 er grunnurinn að frásögninni um Jesú í heimaborg sinni, Nasaret, sömuleiðis sóttur til Markúsar (6.1–6). Matteus fylgir heimild sinni að mestu, að því undanskildu að í hans útgáfu er það faðir Jesú sem er „smiðurinn“,³³ en ekki Jesús sjálfur: „Er þetta ekki sonur smiðsins?“ (13.55).³⁴ Um Maríu segja heimamenn á hinn bóginn: „Heitir ekki móðir hans María?“ Matteus notar með öðrum orðum ekki orðasambandið „sonur Maríu“ einvörðungu, líkt og heimild hans, Markús, hafði gert, og kemst þar með hjá þeirri mögulegu móðgun sem það gat falið í sér að kenna mann við móður eingöngu (sbr. hér fyrir ofan). Meginkjarninn í sögunni er sá sami: Heimamenn fyllast undrun yfir því að maður með slíkan bakgrunn framkvæmi og segi þá hluti sem hann gerir. En líkt og hjá Markúsi er María sjálf ekki til staðar í frásögninni og Matteus bætir litlu sem engu við heimild sína hvað hana varðar.

³³ Orðið *tektōn* hefur hér víðari merkingu en „trésmiður“ (sbr. einnig Mrk 6.3); sjá: Turner, *Matthew*, bls. 360.

³⁴ Það er hugsanlegt að með þessari breytingu á texta Markúsar hafi Matteus verið að bregðast við gagnrýnisröddum sem töldu það niðrandi fyrir sjálfan Messías að hafa verið handverksmaður, líkt og Orígenes kirkjufaðir gerði tæpum tveimur öldum síðar (*Contra Celsum* 6.36).

Almennt má því segja eftirfarandi um framsetningu Matteusar á móður Jesú: Hún er nafngreind sem María og skilgreind sem heitkona og síðar eiginkona Jósefs, afkomanda Abrahams. Samkvæmt Matteusi átti hún a.m.k. átta börn af báðum kynjum,³⁵ væntanlega með Jósef. Líkt og hjá Markúsi eru tengsl hennar við Jesú fjarlæg og engum beinum samskiptum þeirra á milli lýst. Ekkert er getið um hugsanir hennar eða persónulega eiginleika.

María í Lúkasarguðspjalli

Út frá umfjöllunarefni þessarar greinar mætti ef til vill kalla Lúkasarguðspjall „guðspjall Maríu“. Tilvísanir til hennar eru langflestar í þessu guðspjalli og lýsing Lúkasar á persónu hennar umtalsvert umfangsmeiri og innihaldsríkari en í öðrum textum Nýja testamentisins. Það kemur því ekki á óvart að fyrri hluti Maríubænarinnar (best þekktur af upphafsorðunum *Ave Maria* á latínu) sé einmitt sóttur til frásagnar Lúkasar, en sá hluti er samansettur úr textabrotum úr boðun Maríu annars vegar (1.28)³⁶ og lofsöng Elísabetar, móður Jóhannesar skírara, hins vegar (v. 42).³⁷ Einnig má nefna að hið þekktu stef úr kristinni lítúrgíu, *Magnificat*,³⁸ sem hefur verið fjöldamörgum tónskáldum, sem og öðrum, mikill innblástur í gegnum tíðina, byggist á lofsöng Maríu í 1.46–55. Sú staðreynd að þessi lofsöngur inniheldur lengstu ræðu konu í Nýja testamentinu endurspeglar það rými sem María fær í upphafsköflum Lúkasarguðspjalls. María kemur fyrir á eftirtöldum stöðum í Lúkasarguðspjalli: 1.26–56; 2.5–7, 16, 19, 21, 27, 22, 27, 33–35, 39, 41–51; 8.19–21; 11.27.

Ólíkt Matteusarguðspjalli hefst frásögn Lúkasar ekki með frásögninni af Jósef, Maríu og fæðingu Jesú, heldur beinir Lúkas athyglinni fyrst að prestinum Sakaríu og eiginkonu hans, Elísabetu, og boðun fæðingar sonar þeirra sem fékk nafnið Jóhannes og var nefndur skírari (1.5–25). Í vers 36 kemur það fram að Elísabet var frændkona Maríu. Textabrotin um boðun Sakaríu (v. 5–25), boðun Maríu (v. 26–38), lofsöng Maríu (v. 46–56), fæðingu Jóhannesar og nafngift (v. 57–66), lofsöng Sakaríu (v. 67–80) og fæðingu Jesú og nafngift (2.1–21) fléttast síðan saman á víxl og tjá þannig náð samband á milli Jesú og Jóhannesar. Slíka frásögn er hvergi annars staðar að finna í guðspjöllum Nýja testamentisins. Þessi tvö hliðstæðu stef, fæðing Jóhannesar og fæðing Jesú, eru ekki tveir aðskildir atburðir í meðhöndlun Lúkasar, heldur eru þeir tengdir saman með því að lýsa nánú sambandi Maríu og Elísabetar (1.39–45), en sú fyrrnefnda dvaldist í þrjá mánuði hjá þeim hjónum í Júdeu á meðan frændkonurnar voru barnshafandi (v. 39, 56). Boðun Maríu er meira að segja tímasett út frá meðgöngutíma Elísabetar (v. 26). Það verður þó snemma ljóst í frásögn Lúkasar að Jesús er Jóhannesi fremri (sbr. v. 41–44).

³⁵ Auk Jesú eru fjórir bræður nafngreindir (sbr. Mrk 6.3) en í Matt 13.56 er talað um „allar systur“ hans, sem felur væntanlega í sér a.m.k. þrjár systur (Mrk 6.3 talaði eingöngu um „systur“, þ.e.a.s. a.m.k. tvær).

³⁶ Í þýðingu biblíuútgáfu Hins íslenska biblíufélags frá 2007 (sbr. útg. 1981): „Heil vert þú sem nýtur náðar Guðs! Drottinn er með þér.“

³⁷ Í þýðingu biblíuútgáfu Hins íslenska biblíufélags frá 2007 (sbr. útg. 1981): „Blessuð sért þú meðal kvenna og blessaður ávöxtur lífs þíns.“ Þess má geta að síðari hluta Maríubænarinnar á upphaf sitt á 14. eða 15. öld og var formlega tekinn í notkun á 16. öld.

³⁸ Einnig má nefna *Benedictus* (Lúk 1.68–79), *Gloria* (2.14) og *Nunc dimittis* (v. 29–32), sem öll eru meðal þekktustu stefja kristinnar lítúrgíu og hafa verið efniviður ótal listaverka í gegnum söguna.

Það er ýmislegt fleira sem er ólíkt með frásögnum Lúkasar og Matteusar. Eitt slíkt atriði er hversu lítilvægur þáttur Jósefs er hjá Lúkasi: Hann er vissulega nefndur á nafn í téðum textabrotum (1.27; 2.4, 16; sbr. einnig 3.23; 4.22) og hann framkvæmir vissa hluti *ásamt Maríu*, líkt og að fara til borgarinnar Betlehem (2.4) og fara með Jesú sem barn til Jerúsalem (v. 22, 27, 41). En á svipaðan hátt og María í Matteusarguðspjalli er Jósef annars fremur passífur í frásögninni. Hann tjáir sig til að mynda ekkert og framkvæmir hlutina ekki sjálfstætt, heldur ávallt ásamt Maríu. Þetta á líka við um viðbrögð hans við barninu er tímar líða: Þegar viðbrögðum hans er lýst snýst það ávallt um sameiginlega svörun foreldranna (2.33, 48, 50). Sömuleiðis er ekkert minnst á viðbrögð Jósefs við óvæntri þungun heitkonu hans. Hugsana hans í því sambandi er hvergi getið, ólíkt frásögn Matteusar, enda virðist ekki vera lögð jafn mikil áhersla á meyfæðingu Jesú í Lúkasarguðspjalli.³⁹ Jósef er tvívegis kallaður „faðir“ Jesú af Lúkasi (2.33, 48; sbr. „sonur Jósefs“ í 3.23; 4.22)⁴⁰ en hann er passífur karakter í framsetningu guðspjallamannsins og eftir fæðingar- og æskufrásagnirnar hverfur hann úr myndinni sem sögupersóna.

Maríu er fyrst getið í 1.27. Hún er nafngreind og henni er lýst sem heitkonu Jósefs í Nasaret í Galíleu, en það er tekið fram að hún hafi verið *parþenos*, sem getur einfaldlega merkt að hún hafi verið ung kona, en merkir þó hér að líkindum „meyja“, þar sem það er sérstaklega tilgreint stuttu síðar að hún hafi „ekki karlmanns kennt“ (v. 34). Sagt er frá því er engillinn Gabríel birtist Maríu og boðaði henni — með upphafsorðunum „Heil vert þú sem nýtur náðar Guðs! Drottinn er með þér“⁴¹ — að hún skyldi verða þunguð og að hún skyldi láta son sinn heita Jesú (v. 28–33). Viðbrögðum Maríu og tilfinningum er lýst í textanum: Í fyrstu varð hún „skelfingu lostin“ (*diatarachþē*)⁴² og hún „hugleiddi“ merkingu kveðjunnar (v. 29). Síðan er tekið fram að María hafi ekki einvörðungu heyrt til engilsins (líkt og Jósef hafði gert í draumi í frásögn Matteusar), heldur hafi hún átt í samræðum við hann: Hún spyr engilinn (nokkuð óvænt)⁴³ hvernig þetta geti orðið þar sem hún hafi ekki „karlmanns kennt“ (v. 34). Svar engilsins bendir til þess að Lúkas og Matteus hafi haft aðgang að sömu hefð að þessu leyti, þ.e.a.s. að María hafi ekki orðið þunguð af manni heldur af anda Guðs (v. 35; sbr. v. 49). „Þess vegna verður barnið heilagt, sonur

³⁹ Robert C. Tannehill, *Luke*, Abingdon New Testament Commentaries, Nashville: Abingdon Press, 1996, bls. 51.

⁴⁰ Líkt og Matteus (1.1–17) rekur Lúkas ættartölu Jesú, þó ekki í upphafi guðspjallsins, heldur í 3.23–38, allt frá Jósef til „Adams (sonar) Guðs“ (sbr. Mík 5.1). Það er eftirtektarvert að í v. 23 tilgreinir Lúkas að Jesús hafi verið sonur Jósefs „eftir því sem haldið var“ (*hós enomizeto*).

⁴¹ Kveðjan „Heil vert þú“ er þýðing á gríska boðhættinum *chaire* sem var hefðbundið kveðjuform á grísku til forna (sbr. *ave* á latínu). Orðin „sem nýtur náðar Guðs“ eru þýðing á gríska lýsingarhættinum *kecharitōmenē* sem stendur í núliðinni tíð (*perfectum*) og felur í sér áhersluna á að María njóti *nú þegar* náðar (*charis*) Guðs, sbr. v. 30: „Óttast þú eigi, María, því að þú hefur fundið náð hjá Guði“, þ.e.a.s. hún hefur þegar verið valin til að gegna því mikilvæga hlutverki að fæða og ala son Guðs. Þýðingin „full náðar“ sem notuð er í Maríubæninni endurspeglar latneska þýðingu *Vúlgötu* (frá 4. öld): *Ave, gratia plena*. Orðin „Drottinn er með þér“ eiga sér samsvörun í ávarpi engilsins til Gídeons í Dóm 6.12.

⁴² Þýðingin „hrædd“ í biblíuútgáfu Hins íslenska biblíufélags frá 2007 (sbr. útg. 1981) er heldur veik. Sögnin *diatarasō* merkir að „vera skelfingu lostin“ ellegar „ringluð“.

⁴³ Svo virðist sem Lúkas fari dálítið á undan sér í frásögninni, þar sem fregnin um að María muni verða þunguð ætti ekki að vekja furðu hennar í ljósi þess að hún var föstnuð manni og átti væntanlega eftir að eignast barn eða börn með honum. Framtíðartilvísunin í orðum engilsins er alveg ljós: „þú munt þunguð verða“ (*syllēmpse*) og „þú munt son ala“ (*texe*) (1.31). Skírskotunin til óhefðbundins getnaðar Jesú kemur ekki fram fyrir en eftir spurningu Maríu (í v. 35).

Guðs“, bætir engillinn við og upplýsir hana um að Elísabet frændkona hennar sé orðin þunguð „í elli sinni“, ekki af heilögum anda, en fyrir tilstilli Guðs (v. 36–37). Eftir þessa hughreystingu og þessar útskýringar eru viðbrögð Maríu afdráttarlaus: „Sjá, ég er ambátt Drottins. Verði mér eftir orðum þínum“ (v. 38; sbr. v. 48).

Fyrstu kynni lesenda Lúkasar af Maríu eru með öðrum orðum þau að hún er eins og hver önnur manneskja: Viðbrögð hennar eru mannleg, hún fyllist eðlilegum ótta við þessa óvæntu guðlegu opinberun og hún veltir fyrir sér merkingu þessara undarlegu skilaboða sem engillinn flytur. Að lokum bregst hún þó við með fullkominni hlýðni gagnvart hinu guðlega boði. Athygli vekur að María á í beinum samskiptum við sendiboða Guðs, en slíkt tjáningarform ætti ekki að koma lesendum Lúkasar á óvart þar sem hann hafði áður lýst samþærilegum samskiptum Sakaríá við engil Guðs (1.18). Viðbrögð Sakaríá eru reyndar hliðstæð viðbrögðum Maríu (sbr. v. 12, 18), en þessar boðunarfrásagnir eiga sér báðar fyrirmyndir úr ritum Gamla testamentisins⁴⁴ og endurspeglar nokkuð hefðbundna „biblíulega“ leið til að kynna lesendum persónur sem áttu eftir að skipta sköpum fyrir hjálpræðissöguna að mati höfundar þessara rita.⁴⁵ Boðunarfrásagnirnar kunna ennfremur að hafa átt sér einhverja fyrirmynd í grísk-rómverskum frásagnarhefðum um draumsýnir.⁴⁶

Lúkas segir frá því að í kjölfar þessarar guðlegu opinberunar („á þeim dögum“) hafi María farið „í flýti“ til Elísabetar og Sakaríá í Júdeu. Þess er ekki getið hvort Jósef hafi verið með í för og þess er heldur ekki getið hvort getnaður Jesú hafi þegar átt sér stað. Slíkt er þó sterklega gefið til kynna í textanum sem fylgir: Þegar María heilsaði frændkonu sinni „tók barnið viðbragð í lífi“ Elísabetar,⁴⁷ sem þá var komin um sex mánuði á leið (sbr. 1.26), og hún „fylltist heilögum anda“ (v. 41). Ef rýnt er í texta Lúkasar virðast tvær meginástæður vera fyrir þessum viðbrögðum: Annars vegar eru náin tengsl Jesú og Jóhannesar gefin til kynna og lotning þess síðarnefnda gagnvart Jesú fyrirfram látin í ljós (sbr. 3.16). Hins vegar eru yfirlýsingar engilsins Gabriels um mikilvægi og tign Jesú (v. 32) ítrekaðar. En textinn tjáir einnig markverða hluti um Maríu sjálfa. Í spámannshlutverki sínu⁴⁸ fyrir tilstilli heilags anda virðist Elísabet hafa vitneskju um boðun engilsins og hún hrópar: „Blessuð sért þú meðal kvenna og blessaður ávöxtur lífs þíns.⁴⁹ Hvaðan kemur mér þetta, að móðir Drottins míns kemur til mín?“ (v. 42–43). Hér er gefið til kynna, í fyrsta lagi, að María sé þegar þunguð: Elísabet talar um „ávöxt lífs“ hennar og lýsir henni sem „móður“. Í öðru lagi lýsir Elísabet því yfir að María sé sérstök „meðal kvenna“ vegna þessa nýja hlutverks hennar⁵⁰ og að María sé „móðir Drottins“ hennar.

⁴⁴ Viðbrögð Sakaríá og Maríu í formi undrunar og efasemda eru þekkt stef í ritum Gamla testamentisins, sbr. 1Mós 17.17 (Abraham); 2Mós 3.11 (Móse).

⁴⁵ Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 114.

⁴⁶ Mikeal C. Parsons, *Luke*, Paideia: Commentaries on the New Testament, Grand Rapids: Baker Academic, 2015, bls. 33, 38–40.

⁴⁷ Hér er notuð sögnin *skirtaō*, sem merkir að „hoppa af gleði“ (sbr. v. 44). Barninu er lýst sem *brefos* sem merkir eiginlega „fóstur“.

⁴⁸ Sjá: Tannehill, *Luke*, bls. 52.

⁴⁹ Sbr. 5Mós 28.4.

⁵⁰ Þetta orðfæri á sér fyrirmyndir í *Septuagintu*: Dóm 5.24; Júdt 13.18 („Blessuð sért þú, dóttir, af Guði hinum hæsta, blessuð sért þú framar öllum konum á jörðu“). Í Júdt 16.1–17 syngur Júdítt lofsöng Guði til dýrðar (sbr. *Magnificat* Maríu).

Hér lítur Elísabet (og Lúkas) fram á veginn til þess tíma er Jesús er orðinn „drottinn“ Elísabetar, þ.e.a.s. herra hennar í trúarlegum skilningi.⁵¹

Það er ljóst að Lúkas kynnir Maríu hér sem fyrirmyndartrúmanneskju, enda segir Elísabet í ávarpi sínu til Maríu: „Sæl er sú sem trúði því að rætast mundi það sem Drottinn lét segja henni“ (v. 45), þ.e.a.s. í gegnum engilinn Gabríel. Þetta endurspeglast síðan í textabrotinu sem á eftir fylgir, þar sem María svarar blessunarorðum Elísabetar í sinn garð með því að lofa Guð: „Önd mín miklar (lat. *magnificat*) Drottin ...“ (v. 46–55). Rýmið sem María hlýtur í framsetningu Lúkasar í þessum upphafsköflum guðspjallsins undirstrikar mikilvægi hennar fyrir hjálpræðissöguna, að mati hans. Eins og áður sagði er *Magnificat* Maríu lengsta ræða konu í öllu Nýja testamentinu og orð Maríu í versí 48 eru lýsandi fyrir þetta mikilvægi hennar: „héðan af munu allar kynslóðir mig sæla segja“. Lúkas getur þess í kjölfar lofsöngs Maríu að hún hafi dvalist hjá Elísabetu í um þrjá mánuði og síðan snúið heim á leið. Samkvæmt Lúkasí var hún ekki á staðnum þegar frændkona hennar fæddi Jóhannes.

María hverfur úr myndinni í 1.57–80, þar sem greint er frá fæðingu Jóhannesar og lofsöng Sakaríá af þeim sökum. Í upphafi 2. kafla guðspjallsins birtist hún síðan að nýju, ásamt Jósef, í textabroti sem oft er nefnt „jólá-guðspjallið“ (2.1–20). Ýmislegt í textabrotinu bendir til þess að kafla 2 geymi hefð sem upphaflega var óháð efninu í kafla 1.⁵² Sagt er frá því er Jósef fór frá Nasaret til borgarinnar Betlehem,⁵³ ásamt heitkonu sinni,⁵⁴ Maríu, „sem var þunguð“ (v. 4–5). Þess er getið að fæðingarhríðir hennar hafi hafist í Betlehem, en þar sem þau fengu ekki tilhlýðilegt húsaskjól⁵⁵ fæddi hún son sinn á meðal húsdýra, þar sem tekið er fram að hún hafi lagt soninn „í stall“ eða „jötu“ (v. 6–7; sbr. 13.15). Ennfremur er tekið fram að María hafi fætt „son sinn frumgetinn“, sem felur í sér að sonurinn hafi verið frumburður hennar. Lúkas rekur þá sögu að hirðar úti í haga hafi orðið fyrir guðlegri opinberun vegna þessa og

⁵¹ Orðið „drottinn“ er hér þýðing á gríska orðinu *kyrios* sem merkir „herra“, en Jesús er gjarnan ávarpaður sem slíkur í guðspjallinu (t.d. 5.8, 12; 6.46; 7.6). Orðið *kyrios* er í grískum heimildum notað um ýmiss konar „herra“, oft í veraldlegum skilningi (t.d. um eigendur þræla) en einnig trúarlegum, þar á meðal um Guð gyðinga og kristinna og er þá þýðing á hebreiska orðinu *adonay* („herra minn“) sem gyðingar notuðu (og nota) í stað þess að segja hið heilaga nafn YHWH (Jahve). Það að orðið *kyrios* sé notað um Jesú merkir ekki að Lúkas líti svo á að Jesús hafi verið guð/Guð.

⁵² Það vekur athygli hversu fátt bendir til þess að gert sé ráð fyrir sögunni í kafla 1 í frásögn kafla 2. Til að mynda er um nokkrar endurtekningar að ræða í kafla 2 sem virðast eiga að veita lesandanum fyrstu upplýsingar í frásögunni, t.d. að Jósef hafi verið af ætt Davíðs (2.4, sbr. 1.27), að María hafi verið heitkona Jósefs (2.5, sbr. 1.27) og að hún hafi verið þunguð (2.5, sbr. 1.41–44, 49). „Ef við hefðum aðeins kafla 2 væri engin leið að vita að Jesús hafi ekki verið getinn af Jósef og Maríu á venjulegan hátt“ (Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 144).

⁵³ Margir fræðimenn telja ólíklegt að slík ferð hafi í raun og veru verið farin: Í fyrsta lagi eru engar aðrar heimildir til um svo viðamikla skrásetningu sem Lúkas lýsir (2.1), í öðru lagi er ólíklegt að fólk hafi þurft að ferðast til upprunalegra ættborga sinna í skrásetningu af þessu tagi (sbr. v. 4) og í þriðja lagi eru vísbendingar um að hefð hafi snemma mótast innan Jesúhreyfingarinnar sem fól í sér að Jesús hafi (eða hljóti að hafa) fæðst í Betlehem, borg Davíðs (sbr. Lúk 2.11), vegna spádóma þar að lútandi í Biblíu hreyfingarinnar (Gamla testamentinu), sbr. Mík 5.1. Slíka vísbendingu má finna í Matt 2.5–6 og Jón 7.41–42. Sjá frekari umfjöllun í Joseph A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I–IX*, The Anchor Bible 28, New York: Doubleday, 1981, bls. 399–405; Darrell L. Bock, *Luke 1*, bindi, Baker Exegetical Commentary on the New Testament, Grand Rapids: Baker Academic, 1994, bls. 202–204, 209.

⁵⁴ Bæði fræðimenn og handrit greinir á um hvort Lúkas hafi ritað hér „heitkonu“ (*emnestemenē*) eða „eiginkonu“ (*gynaiki*). Flestir textafræðingar telja þó fyrri kostinn líklegri; sjá: Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 146–147.

⁵⁵ Gríska orðið *katalyma* merkir eiginlega „húsaskjól“ (á einkaheimili) fremur en „gistihús“. Þessi lýsing bendir ekki til þess að Jósef, „sem var af ætt og kyni Davíðs“ og hafði því farið „til sinnar borgar“, hafi átt neina nána ættingja í Betlehem.

að þeir hafi farið í flýti til Betlehem þar sem þeir fundu „Maríu og Jósef og ungbarnið sem lá í jötu“ (v. 16). Hirðarnir sögðu foreldrunum frá þeirri guðlegu opinberun sem þeir höfðu orðið fyrir og hvað þeim hafði verið sagt um nýfætt barnið. Svo virðist sem Lúkas geri ráð fyrir því að fleiri en foreldrarnir hafi verið til staðar, ellegar að hirðarnir hafi látið orðið berast í kjölfarið, því að guðspjallamaðurinn greinir lesendum sínum frá því að „allir (*pantes*) sem heyrðu“ urðu undrandi á orðum þeirra (v. 18). Segja má að hirðarnir hafi hér sambærilegt hlutverk og spekingarnir höfðu hjá Matteusi. Viðbragða Jósefs við öllu þessu er ekki getið en um Maríu er á hinn bóginn sagt: „María geymdi allt þetta í hjarta sér⁵⁶ og hugleiddi það“ (v. 19; sbr. v. 51).⁵⁷ Mögulega tengingu við kafla 1 er að finna í versu 21 í tengslum við umskurn og nafngjöf Jesú því að þar tekur Lúkas fram að Jesús hafi verið látinn heita svo „eins og engillinn nefndi hann áður en hann var getinn í móðurlífi“ (sbr. 1.31). Í lýsingu sögusviðsins í „jólaguðspjallinu“ virðist María í fyrstu vera í bakgrunni, þar sem sviðsljósið beinist í upphafi að Jósef og ástæðu þess að þau fóru frá Nasaret til Betlehem, en sú ástæða tengdist ætterni hans. Fljótt færast þó sviðsljósið frá Jósef og til Maríu: Hún fæðir „son sinn“ (ekki „þeirra“) og það er hún sem vefur soninn reifum og leggur hann í jötu. Auk þess er það hún sem geymir allt það sem hirðarnir sögðu „í hjarta sér“ og það er hún sem „hugleiðir“ það frekar.

Í 2.22–40 segir Lúkas frá því er foreldrar Jesú fóru með hann í kjölfarið til musterisins í Jerúsalem „til að færa hann Drottni“, í samræmi við gyðinglega siði.⁵⁸ Í lýsingu Lúkasar er þetta sameiginlegt verkefni Jósefs og Maríu, en þau eru kölluð „foreldrar“ Jesú (v. 27) og „faðir hans og móðir“ (v. 33). Þó er það tilgreint í versu 34 að Símeon, sem heilagur andi hafði veitt vitneskju um Jesú sem Messías, snýr sér sérstaklega að Maríu og ávarpar hana beint: „Þessi sveinn er settur til falls og til viðreisnar mörgum í Ísrael. Hann verður tákn sem menn munu rísa gegn. Sjálf munt þú sverði níst í sálu þinni. Þannig munu hugsanir margra hjartna verða augljósar.“ Enn er það María sem er lykilpersóna í frásögn Lúkasar í þessum fyrstu köflum guðspjallsins. Orð Símeons um að María muni „sverði níst“ í sálu sinni vísa væntanlega fram á við í sögunni, til aftöku Jesú af hendi Rómverja, og gefa til kynna nánar og sterkar tilfinningar móður gagnvart syninum.⁵⁹

Ólíkt Matteusi, sem færir sögusviðið nokkuð snögglega frá þeim tíma er Jesús er ungbarn þar til hann er orðinn fullorðinn, veitir Lúkas lesendum sínum innsýn í líf Jesú og fjölskyldu hans þegar hann er tólf ára. Sú frásögn er einstök innan guðspjallanna.⁶⁰ Lúkas greinir frá því að foreldrar Jesú hafi ferðast á

⁵⁶ Við Miðjarðarhafið til forna töldu margir hjartað (*kardia*) vera miðstöð hugsana og tilfinninga; sjá t.d.: Walter Bauer, *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, Berlín: de Gruyter, 5. útg., 1971, dálkur 797–799 (undir orðinu καρδιά).

⁵⁷ Sumir fræðimenn telja að þessi orð Lúkasar, ásamt hliðstæðu í v. 51, sýni að guðspjallamaðurinn hafi haft Maríu sjálfa sem heimild fyrir frásögn sinni, ellegar að Lúkas sé a.m.k. að gefa það í skyn að hann hafi haft hana sem heimild. Aðrir fræðimenn eru skeptískir. Sjá frekari umfjöllun í: Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 147–152.

⁵⁸ Sjá umfjöllun í: Tannehill, *Luke*, bls. 69; Parsons, *Luke*, bls. 54–55.

⁵⁹ Um aðrar mögulegar túlkningar á þessum orðum Símeons, sjá yfirlit í: Parsons, *Luke*, bls. 57.

⁶⁰ Sambærilegar sögur voru þó ekki fátiðar í grísk-rómverskum og gyðinglegum sagnaheimi almennt, sem höfðu þann tilgang að sýna fram á vísu markverðra persóna og gott atgervi þeirra þegar í æsku; sjá: Tannehill, *Luke*, bls. 75.

hverju ári til Jerúsalem á páskahátíð gyðinga og þau hafi gert slíkt hið sama þegar Jesús var tólf ára og tekið drenginn með sér. Í sögu Lúkasar varð Jesús svo óvart eftir í Jerúsalem þegar þau sneru heim á leið, þar sem foreldrarnir höfðu — nokkuð vandræðalega — talið hann vera í hópi samferðafólksins. Þau sneru þá aftur til Jerúsalem (um 150 km leið) til að leita drengsins og fundu hann „eftir þrjá daga“ í musterinu. Þessi vandræðagangur foreldranna í frásögn Lúkasar á líklega ekki að gefa þá mynd af þeim að þau hafi verið sérstaklega slæmir foreldrar, heldur er tilgangur sögunnar væntanlega að undirstrika sjálfstæði og visku Jesú sem barns (sbr. v. 47, 49, 52). Athygli vekur að þegar María og Jósef finna Jesú í musterinu, þar sem hann er önnur kafinn við að hlýða á og ræða við lærifedurna (v. 46), var það móðir hans — en ekki faðir — sem gerði tilraun til að ávita hann og kenna honum góða siði: „Barn, hví gerðir þú okkur þetta? Við faðir þinn höfum leitað þín harmþrungin“ (v. 48). Lúkas gerir sér mögulega grein fyrir því að nánast sérhvert foreldri getur fundið sjálft sig í þessum orðum Maríu. Þrátt fyrir tilsvor Jesú (v. 49), sem foreldrarnir áttu erfitt með að skilja á þeirri stundu (v. 50),⁶¹ tekur Lúkas það fram að Jesús hafi farið með þeim heim til Nasaret og verið þeim „hlýðinn“ (v. 51). Þó er ljóst að fremur hastarlegt tilsvor hans — í raun fáheyrt í þessu samhengi⁶² — gefur tóninn fyrir þá fjarlægð sem síðar ber á hvað tengsl Jesú við fjölskyldu sína varðar (sbr. 8.19–21). Lúkas nefnir það í kjölfarið að María hafi „geymt allt þetta í hjarta sér“ og endurspeglar þar með viðbrögð hennar í fæðingarfrásögunni (sbr. v. 19). Ef frásögn þessi er skoðuð í heild sinni sést glögglega að enn á ný er það María sem er í meginhlutverki þegar kemur að foreldrum Jesú. Það er hún sem hefur bein samskipti við soninn (í fyrsta sinn sem slík samskipti fara fram í guðspjallinu) og það er hún sem varðveitir og hugleiðir þá hluti sem eiga sér stað í tengslum við son hennar.

Í ljósi þess miðlæga hlutverks sem María hefur í upphafsköflum guðspjallsins kemur það á óvart hversu lítilvægt hlutverk hennar er í því sem á eftir fylgir. Hún er til að mynda aldrei nafngreind í köflum 3–24, enda þótt hennar sé tvívegis getið. Í 8.19–21 er að finna (fremur stuttaralega) útgáfu af texta Markúsar um móður Jesú og bræður (ekki systur) sem leita hans, en ná ekki til hans. Lúkas gerir ekki tilraun til að milda þá fjarlægð sem Markúsartextinn tjáir á milli Jesú og fjölskyldu hans. Sömuleiðis kemur á óvart að Lúkas skuli hunsa texta Markúsar um heimsókn Jesú til Nasaret þar sem heimamenn höfðu sagt: „Er þetta ekki smiðurinn, sonur Maríu?“ (Mrk 6.3). Lúkas greinir vissulega frá slíkri heimsókn til Nasaret í 4.16–30, þar sem nánar er greint frá atburðinum, en þar segja heimamenn: „Er hann ekki sonur Jósefs?“ (v. 22). Í 11.27 er að finna óbeina tilvísun til Maríu sem ekki er að finna í öðrum guðspjöllum Nýja testamentisins: Greint er frá því að kona nokkur hafi brugðist við tilteknum vísuorðum Jesú með eftirfarandi blessun: „Sæll (*makaria*)⁶³ er sá kviður er þig

⁶¹ Skilningsleysi þeirra er reyndar nokkuð óvænt í ljósi alls sem þeim hafði verið tjáð áður, sér í lagi Maríu, sbr. 1.32–33, 35; 2.11, 17, 19.

⁶² Virðing barna og undirgefni gagnvart foreldrum var slíkt áhersluatriði í gyðinglegu samfélagi á þessum tíma að tilsvor Jesú hefur þótt afar óviðeigandi, einnig í samhengi Lúkasar sjálfs; sbr.: Tannehill, *Luke*, bls. 76. Mary Rose D’Angelo vill meina, meira almennt, að „konur tal[li] í guðspjallinu eingöngu til að Jesús geti leiðrétt þær“; sjá: Mary Rose D’Angelo, „Women in Luke-Acts: A Redactional View“, *Journal of Biblical Literature* 109:3/1990, bls. 441–461, hér 452 (þýðing höfundar úr ensku).

⁶³ Gríska lýsingarorðið *makaria* er í kvenkyni þar sem orðið sem það stendur með, „kviður“ (*koilia*), er í kvenkyni.

bar og þau brjóst er þú mylktir [þ.e. drakkst af].“ Megináherslan í þessum blessunarorðum er á Jesú sjálfan en blessunin beinist engu að síður að móður Jesú. Samkvæmt Lúkasi svarar Jesús: „Já, því sælir (*makarioi*) eru þeir sem heyra Guðs orð og varðveita það“ (v. 28). Þetta svar samræmist áherslu Lúkasar á það að María er ekki aðeins blessunarverð eða sæl fyrir það að hafa fætt og alið Jesú, heldur einnig og ekki síður fyrir það að hafa heyrt Guðs orð, treyst því, hlýtt og varðveitt (sbr. 1.38, 45, 46–49; 2.19, 51). Textabrotið kallast á við orð Maríu sjálftrar í upphafi guðspjallsins, nánar tiltekið í *Magnificat* hennar: „Héðan af munu allar kynslóðir mig sæla segja (*makariosin*)“ (1.48).

Almennt má draga eftirfarandi ályktanir um Maríu í Lúkasarguðspjalli: María gegnir meginhlutverki í fæðingar- og æskufrásögnum fyrstu tveggja kafla guðspjallsins og persónusköpun Lúkasar er margþætt í þessu tilliti. Hún er margsinnis nafngreind og persóna hennar á sér fleiri fleti en þann að hún hafi einfaldlega verið móðir Jesú. Tilfinningum hennar, hugsunum og viðbrögðum við atburðum er lýst, auk þess sem orðum hennar er gefið mikið rými í frásögn Lúkasar — reyndar er beinum samskiptum fjölskyldumeðlims við Jesú hvergi annars staðar lýst í samstofna guðspjöllunum (Markúsi, Matteusi og Lúkasi). Hið sama gildir þó ekki um þá kafla sem á eftir fylgja, þar sem hlutverk Maríu er fremur lítilvægt.

María í Postulasögunni

Höfundur Lúkasarguðspjalls er ennfremur höfundur Postulasögunnar (sbr. Lúk 1.1–4; Post 1.1–2). Það má því segja að Lúkas bæti við einum ummælum um Maríu í frásögn sinni. Því er lýst í upphafi Postulasögunnar er Jesús varð „upp numinn“ til himna frammi fyrir fylgjendum sínum (1.9–11). Í kjölfarið er hópur fylgjendanna talinn upp: Auk postulanna ellefu voru þarna konur og nánasta fjölskylda Jesú: „Konurnar voru einnig með þeim⁶⁴ og María móðir Jesú og bræður hans. Öll voru þau með einum huga stöðug í bæninni“ (1.14).⁶⁵ María er hér nafngreind, ein kvenna, en ekkert er minnst á systur Jesú (í samræmi við Lúk 8.19–21). Föður Jesú er heldur ekki getið. Með lýsingu sinni gefur Lúkas lesendum sínum þá mynd að María hafi verið meðal þeirra sem fylgdu Jesú alla leið, þó svo að hennar hafi ekki verið getið í píslarsögu guðspjallsins, og að hún hafi verið í þeim hópi sem myndaði fyrstu drög að Jesúhreyfingunni. Slík trúfesti samræmist þeirri ímynd sem sköpuð er í upphafi Lúkasarguðspjalls. Postulasagan 1.14 inniheldur þó einu tilvísunina til Maríu í því riti, sem veikir þessa mynd Lúkasar nokkuð.

⁶⁴ Handritið Codex Bezae (D) frá 5.–6. öld e.Kr. inniheldur orðin „ásamt konum og börnum“, e.t.v. með þá merkingu í huga að þessar konur hafi verið eiginkonur postulanna. Líklegra er þó að „konurnar“ séu tilvísun til kvennanna sem ferðuðust með Jesú (Lúk 8.1–3) og voru á staðnum við og eftir aftöku hans (23.49, 55–56; 24.1–11); sbr.: Beverly Roberts Gaventa, *Acts*, Abingdon New Testament Commentaries, Nashville: Abingdon Press, 2003, bls. 68; Darrell L. Bock, *Acts*, Baker Exegetical Commentary on the New Testament, Grand Rapids: Baker Academic, 2007, bls. 77–78.

⁶⁵ Í gríska texta Lúkasar stendur eiginlega orðrétt: „Þeir [þ.e. postularnir] voru allir með einum huga stöðugir í bæninni, ásamt konum og Maríu móður Jesú og bræðrum hans.“

Móðir Jesú í Jóhannesarguðspjalli

Það er vel þekkt að Jóhannesarguðspjall greinir sig að mörgu og margvíslegu leyti frá samstofna guðspjöllunum⁶⁶ en meðal þess sem það á sameiginlegt með Markúsarguðspjalli er að það inniheldur hvorki fæðingar- né æskufrásagnir.⁶⁷ Jesús kemur því fyrst fram (sem mannvera) sem fullorðinn í Jóhannesarguðspjalli (1.29; nefndur fyrst á nafn í v. 17). Hvað móður Jesú varðar eiga þessi guðspjöll á hinn bóginn lítið sem ekkert sameiginlegt: Tilvísun til hennar er vissulega að finna í Jóhannesarguðspjalli 6.42 sem kann að endurspegla (veikar) hliðstæður í samstofna guðspjöllunum en að öðru leyti er ekki um neina sameiginlega frásagnarhefð þar sem móðir Jesú kemur fyrir. Hún kemur fyrir sem karakter í tveimur textabrotum í Jóhannesarguðspjalli, í frásögunni um brúðkaupið í Kana (2.1, 3–5, 12) og í frásögunni af krossfestingu Jesú (19.25–27). Hvorugt þessara textabrota er að finna í samstofna guðspjöllunum. Í síðara textabrotinu er hún passífur karakter í frásögninni en í hinu fyrra er hún síður en svo passíf. Þess ber að geta að hún er aldrei nafngreind í Jóhannesarguðspjalli, heldur er hún einvörðungu nefnd „móðir Jesú“,⁶⁸ líklega vegna þess að Jóhannes gerir ráð fyrir því að nafn hennar sé þekkt meðal lesenda hans.⁶⁹ Í 2.12 og 7.1–10 kemur fram að hún átti fleiri syni en Jesú.

Textinn í 2.1–12 inniheldur aðra af tveimur samræðum Jesú og móður hans í öllu Nýja testamentinu (hina er að finna í Lúk 2.48–49). Sögusviðið er vel þekkt og hápunktur sögunnar sömuleiðis: Brúðkaup fór fram í Kana í Galíleu og tekið er fram að „móðir Jesú var þar“ (2.1), ásamt Jesú sjálfum og lærisveinum hans. Svo óheppilega vill til að vínið þrýtur í veislunni en í kjölfarið á sér stað fremur slitrótt en athyglisverð samræða á milli Jesú og móður hans sem hefst með því að móðir hans segir við hann: „Þeir hafa ekki vín“ (v. 3). Ekki er tekið fram í textanum hvers vegna hún hefur orð á þessu við son sinn en ljóst er að hann tekur þessu sem ábendingu um að hún ætlist til þess að hann taki til sinna ráða sem kraftaverkamaður — fram að þessu hefur þó ekkert beinlínis komið fram í guðspjallinu um að Jesús hafi verið slíkur kraftaverkamaður. Í biblíuútgáfu Hins íslenska biblíufélags frá 1981 er svar Jesú (í þýðingu Jóns Sveinbjörnssonar): „Hvað varðar það mig og þig, kona? Minn tími er ekki enn kominn“ (v. 4). Í endurútgáfu þessarar þýðingar í biblíuútgáfunni frá 2007 stendur á hinn bóginn: „Hvað viltu mér, kona? Minn tími er ekki enn kominn.“ Að mínu mati er þessi endurskoðun á fyrri hluta svarsins bæði ónákvæm og einkennileg í ljósi gríska frumtextans. Þar stendur: *ti emoi kai soi, gynai?* Þetta mætti þýða orðrétt: „Hvað mér og þér, kona?“ þ.e.a.s. „Hvað varðar það okkur, kona?“ (sbr. þýð. 1981). Endurskoðunin frá 2007 brenglar merkingu textans og þau samskipti sem Jóhannes lýsir á milli Jesú og móður hans. Tilsvor Jesú er ekki jafn fjarlæggt og hryssingslegt gagnvart henni eins og

⁶⁶ Sjá t.d. yfirlitið í Ehrman, *New Testament*, bls. 175.

⁶⁷ Ef frá er skilin frásögnin um fortíluveru Jesú (1.1–5), sem og fullyrðingin um að „orðið“ (*logos*) hafi gerst „hold“ (*sarx*) (1.14), sem kann að vera óbein tilvísun í fæðingu hans, en þar er engin eiginleg fæðingarfrásögn.

⁶⁸ Hún er hins vegar eina sögupersónan í guðspjallinu sem er nefnd „móðir“; sjá Lilly Nortje-Meyer, „The „Mother of Jesus“ as Analytical Category in John’s Gospel“, *Neotestamentica* 43:1/2009, bls. 123–144, hér 126–127. Um mögulega táknræna merkingu „móður Jesú“ í Jóhannesarguðspjalli, sjá sama rit, bls. 127–131.

⁶⁹ Troy W. Martin, „Assessing the Johannine Epithet „the Mother of Jesus““, *The Catholic Biblical Quarterly* 60:1/1998, bls. 63–73.

Þessi endurskoðun gefur til kynna. Jesús spyr einfaldlega: Hvað hefur það með okkur að gera að vínið sé þrotið?⁷⁰ Enda þótt það kunni að virðast svo á íslensku þarf ávarpið „kona“ ekki að fela í sér neikvæðan eða óviðeigandi tón.⁷¹ Jesús ávarpar konur oft með þessum hætti í guðspjöllum Nýja testamentisins, þar með töldu Jóhannesarguðspjalli, án þess að slíkur tónn sé merkjanlegur.⁷² Seinni hluti tilsvarsins, „minn tími er ekki enn kominn“,⁷³ virðist á hinn bóginn gefa til kynna að Jesús hafi skilið ábendingu móður hans sem svo að hann ætti að bregðast við þessari neyð brúðhjónanna — sem hann hefur *ekki* í hyggju að gera. Tvennt er merkilegt og í sannleika sagt dálítið spaugilegt í frásögn Jóhannesar sem á eftir fylgir: Annars vegar virðist móðir hans ekki taka mark á svári sonar síns því að viðbrögð hennar eru þau að segja við þjóna veislunnar: „Allt það sem hann segir ykkur, það skuluð þið gera“ (v. 5). Móðir Jesú gerir með öðrum orðum einfaldlega ráð fyrir því að Jesús framkvæmi kraftaverk þrátt fyrir þetta tilsvær hans. Hins vegar framkvæmir Jesús einmitt þetta, þvert á andmæli sín: Hann gerir eins og móðir hans ætlast til og breytir vatni í vín (v. 7–9).

Jóhannes tekur það fram að þetta hafi verið fyrsta „tákn“ (*sēmeion*) Jesú og að með því hafi hann „opinberað dýrð sína“ (v. 11). Því er síðan lýst að eftir veisluna hafi Jesús farið til Kapernaúm „ásamt móður sinni, bræðrum og lærisveinum“ (v. 12).⁷⁴ Frásögn Jóhannesar gefur til kynna að móðir Jesú hafi vitað meira um hann en flestir aðrir í sögunni: Hún veit, líkt og lesendur Jóhannesar (og lærisveinarnir),⁷⁵ hver hann er í raun og veru og hvað hann er fær um að gera, jafnvel þótt ekkert hafi komið fram í frásögn Jóhannesar um vitneskju hennar. Jóhannes virðist með öðrum orðum gera ráð fyrir því að lesendur hans taki því sem trúverðugri forsendu að móðir Jesú, sem kemur hér fram í fyrsta sinn í guðspjallinu, hafi þessa vitneskju sem þeir hafa. Ennfremur má segja að hún komi fram sem fulltrúi þeirra í sögunni sem trúðu á mátt Jesú áður en hann „opinberaði dýrð sína“. ⁷⁶ Í þessu textabroti Jóhannesar birtist móðir Jesú sem nokkuð margþætt persóna sem er aktif í sögunni og á í beinum samskiptum við söguhetjuna. Hugsunum hennar og tilfinningum er þó ekki lýst nánar.

Í 6.22–59 er að finna textabrot sem fjallar um þá fullyrðingu Jesú að hann sé „brauð lífsins“ (v. 35) sem „niður steig af himni“ (v. 41), en þar er meðal annars greint frá vanþóknun fólks í Galíleu sem á hann hlýddi og vantrú þess í hans garð: „Er þetta ekki hann Jesús, sonur Jósefs? Við þekkjum bæði föður hans

⁷⁰ Sbr. einnig: Ritva H. Williams, „The Mother of Jesus at Cana: A Social-Science Interpretation of John 2:1–12“, *The Catholic Biblical Quarterly* 59:4/1997, bls. 679–692, hér 686–688.

⁷¹ Líkt og réttilega er bent á í: Judith M. Lieu, „The Mother of the Son in the Fourth Gospel“, *Journal of Biblical Literature* 117:1/1998, bls. 61–77, hér 65; George R. Beasley-Murray, *John*, Word Biblical Commentary 36, Grand Rapids: Zondervan, 2. útg., 1999, bls. 34; Williams, „The Mother of Jesus“, bls. 688; Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 188–189.

⁷² Matt 15.28; Lúk 13.12; Jóh 4.21; 8.10; 20.13.

⁷³ Þessa fullyrðingu er reyndar einnig hægt að skilja sem spurningu: „Er ekki tími minn kominn?“ (*οὐπὸ βέκει βέ βόρα μου*); sjá umfjöllun í: Williams, „The Mother of Jesus“, bls. 688–692. Það mælir þó gegn slíkri þýðingu að síðar í textanum (7.30; 8.20) kemur það fram að „tími“ (*βόρα*) Jesú hafi ekki enn (*οὐπὸ*) verið kominn (sbr. 13.1; 17.1).

⁷⁴ Handrit greinir á um hvort átt sé við bræður Jesú í bókstaflegum skilningi ellegar táknrænum (=lærisveinar), þar sem bræður Jesú hafa ekki verið nefndir fyrir í sögunni.

⁷⁵ Sbr. 1.35–51, en í v. 50 segir Jesús við einn lærisveina sinna: „Þú munt sjá það sem þessu er meira“ (sbr. 2.11).

⁷⁶ Culpepper, *Anatomy*, bls. 133–134. Aðrir vilja þó meina að viðbrögð móðurinnar í 2.5 beri vott um takmarkaðan skilning af hennar hálfu í frásögn Jóhannesar og að Jóhannes kynni hana ekki sem fyrirmynd skilnings og trúar fyrir en í 19.25–27 (þar sem hún stendur við kross Jesú); sjá: Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 194.

og móður. Hvernig getur hann sagt að hann sé stiginn niður af himni?“ (v. 42). Hér gæti verið á ferðinni sagnaminni sem er hliðstætt því sem við sáum hér fyrir ofan í samstofna guðspjöllunum um vantrú Nasaretbúa gagnvart honum (Mrk 6.1–6; Matt 13.54–58; Lúk 4.16–30), en það kemur nokkuð á óvart að Jóhannes staðsetur þessa frásögn í Kapernaúm (6.24, 59), en ekki meðal sveitunga Jesú og foreldra hans í Nasaret.⁷⁷ Merking ummælanna og tilgangur í sögunni virðist á hinn bóginn vera hliðstæður: Samkvæmt þessu fólki eru orð Jesú um hann sjálfan ótrúverðug í ljósi þess hverjir (jarðneskir) foreldrar hans eru. Fólkið kennir hér Jesú við föður sinn (sbr. 1.45) fremur en móður, líkt og Matteus og Lúkas gera, en hjá Jóhannesi er tilgangur þess skýrari — að undirstrika raunverulegan uppruna Jesú (að mati Jóhannesar og Jesú í frásögn hans), þ.e.a.s. hjá Guði Föður á himni (sbr. v. 27, 32, 37, 40, 44). Textabrotið bætir litlu við þær upplýsingar sem Jóhannes miðlar um móður Jesú, að öðru leyti en því að hún er þekkt meðal fólks í Kapernaúm.⁷⁸

Jesús er krossfestur í 19. kafla guðspjallsins. Í 19.25–27 segir frá því að nokkrar konur hafi staðið hjá krossinum, „móðir hans og móðursystir, María, kona Klópa, og María Magdalena“ (v. 25). Ennfremur er þar „lærisveinninn sem Jesús elskaði“,⁷⁹ en þegar Jesús, hangandi á krossinum, sá hann ásamt móður sinni segir hann við hana: „Kona, nú er hann sonur þinn“ (v. 26) og við lærisveininn sagði hann sömuleiðis: „Nú er hún móðir þín“ (v. 27). Þessi umhyggja Jesú fyrir móður sinni (og þessum tiltekna lærisveini) er síðan áréttuð með því að tilgreina — nokkuð óvænt í flæði sögunnar — að upp frá því tók lærisveinninn hana inn á sitt heimili (v. 27). Jóhannesi er auðsýnilega mikilvægt að koma þessu atriði til skila þar sem hann staðsetur þessar útskýringar á hápunkti frásagnarinnar — textinn sem á eftir fylgir segir frá andláti Jesú í kjölfar orða hans „það er fullkomnað“ (v. 28–30). Það er hugsanlegt að hér vilji Jóhannes tjá að þetta nýja móður-sonar samband sem Jesús kemur á í textanum endurspeglir hina nýju, eskatológísku (fram tíðar) fjölskyldu, þar sem eiginleg fjölskyldubönd hafa enga merkingu (í líkingu við Mrk 3.31–35; Matt 12.46–50; Lúk 8.19–21).⁸⁰ Móðir Jesú er passífur karakter í þessari frásögn að því leyti að hún tjáir sig ekki og tilfinningum hennar og hugsunum er ekki lýst en nærvera hennar við krossinn er á sama tíma miðlæg í frásögninni.

Almennt má því segja eftirfarandi um móður Jesú í Jóhannesarguðspjalli: Sem persóna í frásögn Jóhannesar kemur móðir Jesú annars vegar fyrir í upphafi guðspjallsins, þegar Jesús framkvæmir sitt fyrsta „tákn“ og opinberar „dýrd“ sína, og hins vegar í lok þess þegar sonur hennar hangir á krossinum. Jóhannes veitir ekki miklar upplýsingar um hana aðrar en þær að eiginmaður hennar hafi heitið Jósef, að hún hafi átt fleiri syni og að þau hafi verið frá Nasaret (en þekkt meðal fólks í Kapernaúm). Á hinn bóginn er samband það á milli móður og sonar sem Jóhannes lýsir í kafla 2 einstakt meðal frásagna

⁷⁷ Í 1.45–46 kemur fram að Jesús hafi verið frá Nasaret.

⁷⁸ Þess má geta að fjarlægðin var þó nokkur á milli þessara borga eða um 8–9 klukkustunda ganga (um 42 km).

⁷⁹ Sbr. 13.23–25; 19.35; 20.2–10; 21.7, 20–24. Hver þessi lærisveinn var, sem aldrei er nafngreindur, er einn af leyndardómum Nýja testamentisins. Um persónusköpun Jóhannesar í tengslum við þennan lærisvein, sjá: Culpepper, *Anatomy*, bls. 121–123.

⁸⁰ Sjá umfjöllun í: Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 212–214.

guðspjalla Nýja testamentisins. Að mínu mati tjáir sú frásögn náíð samband fremur en fjarlægt.

Móðir Jesú í Opinberun Jóhannesar?

Eitt af megineinkennum Opinberunar Jóhannesar er ríkt myndmál og á köflum nokkuð torskilið. Hvort tveggja á við um lýsingu höfundar í kafla 12 á „tákn“ (*sēmeion*) nokkru sem sagt er hafa birst á himni: Kona (*gynē*) er „klædd sólinni“, með tunglið „undir fótum“ sér og með kórónu „af tólf stjörnum“ á höfði (v. 1). Líklegt er að stjörnurnar séu tákn fyrir gyðinglegu ættkvíslirnar tólf. Kona þessi er sögð hafa verið „þunguð“ og á hún að hafa „hljóðað í jóðsótt með hörðum hríðum“ (v. 2). Konan er hvergi nafngreind í textanum. Höfundur tilgreinir annað tákn sem birtist á himni, sem var mikill, rauður dreki sem „stóð frammi fyrir konunni“ og beið færís að „gleypa barn hennar“ (v. 3–4). Konan fæddi þá son (*hýion arsen* sem merkir eiginlega orðrétt „karlkyns son“), en um hann er sagt að hann muni „stjórna öllum þjóðum með járnspota“ (v. 5). Tekið er fram að barninu hafi verið borgið frá drekanum með því að það var „hrifið til Guðs, til hásætis hans“ (sama vers). Konan, á hinn bóginn, „flýði út á eyðimörkina þar sem Guð hefur búið henni stað“ og þar verður séð fyrir henni „í eitt þúsund og tvö hundruð og sextíu daga“ (v. 6). Í versum 7–12 er svo stríði lýst á milli engla Guðs og engla drekans, eða höggormsins, sem er í raun Satan sjálfur. Guð og englar hans báru sigur úr bítum í þessu stríði og Satan var varpað niður á jörðina. Í kjölfarið sótti hann svo að konunni en henni voru gefnir vængir svo að hún gæti flogið á þann örugga stað er Guð hafði búið henni í eyðimörkinni. Þá varð drekinn reiður konunni og „fór burt til þess að heyja stríð við aðra afkomendur hennar þá er varðveita orð Guðs og hafa vitnisburð Jesú“ (v. 17).

Frá og með 4. öld varð sú túlkun algeng að „konan“ í textanum væri móðir Jesú og að hér væri höfundur að vísa í fæðingu hans.⁸¹ Margt mælir hins vegar gegn því að svo sé, jafnvel þótt messíanskar tilvísanir séu vissulega til staðar í textanum.⁸² Eins og áður sagði er konan ekki nafngreind í textanum, jafnvel þótt Satan sé það, auk þess sem flest bendir til þess að „konan“ sem um ræðir sé persónugervingur fyrir Ísraelsþjóð sem fæðir af sér messías.⁸³ Þessi goðsagnakennda lýsing verður vart skilin nema í ljósi stærra samhengis gyðinglegra hefða og sögu: (1) Drekin í 12.3 kallast á við „dýrið“ í Daníelsbók 7.7–8, 20, 24, sem að öllum líkindum táknar konungsríki Selevkída sem ofsóttu gyðinga á 2. öld f.Kr. Á samsvarandi hátt stendur „drekinn“ í 12. kafla Opinberunar-bókarinnar fyrir Rómaveldi sem á köflum ofsótti bæði gyðinga og kristna (afsprengi gyðingdóms). (2) Drekin er kallaður „höggormur“ í Opinberunar-

⁸¹ Sjá: Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 235–236

⁸² Sjá: G. B. Caird, *The Revelation of Saint John*, Black's New Testament Commentary, Peabody: Hendrickson, 1966, bls. 148–152; David E. Aune, *Revelation 6–16*, Word Biblical Commentary 52B, Nashville: Thomas Nelson Publishers, 1998, bls. 712; Brown o.fl., *Mary in the New Testament*, bls. 228–239. Gagnlegt yfirlit yfir túlkunarsögu þessa textabrots má finna í: Craig R. Koester, *Revelation*, The Anchor Yale Bible 38A, New Haven: Yale University Press, 2014, bls. 525–530, 542–543.

⁸³ Sjá: Adela Yarbro Collins, *The Combat Myth in the Book of Revelation*, Harvard Dissertations in Religion 9, Missoula: Scholars Press, 1976, bls. 104–107.

bókinni (12.9, 14–15), sem greinilega er tilvísun til höggormsins í Fyrstu Mósebók (3. kafla) sem Guð ákvarðaði að yrði erkióvinur konunnar, sbr. 3.15: „Ég set fjandskap á milli þín og konunnar og milli þinna niðja og hennar niðja.“ (3) „Karlkyns sonurinn“ í Opinberunarbókinni (12.5) sem „stjórna mun öllum þjóðum með járnspota“ endurspeglar ávarp Guðs til konungsins af kyni Davíðs í Sálmi 2.9: „Þú skalt mola þær [þ.e. þjóðirnar] með járnstaf.“⁸⁴ Sálmur 2 (sér í lagi v. 7) er títt notaður í ritum Nýja testamentisins í samhengi messíasarhugmynda.⁸⁵ (4) Konan, sem er „klædd sólinni“, með tunglið „undir fótum“ sér og með kórónu „af tólf stjörnum“ á höfði, er að líkindum tilvísun til draums Jósefs í Fyrstu Mósebók 37.9: „Mér þótti sólin, tunglið og ellefu stjörnur lúta mér“, þar sem sólin stendur fyrir Jakob/Ísrael, tunglið fyrir Rakel og stjörnur ellefu fyrir ellefu syni Jakobs, auk Jósefs sjálfs, sem ættkvíslirnar tólf (=Ísraelsþjóð) voru kenndar við. (5) Lýsingin á jóðsótt konunnar og þjáningu hennar er möguleg tilvísun til táknrænna lýsinga í gyðinglegum hefðum á Ísraelsþjóð/Síon sem konu með hríðir,⁸⁶ en slíkar hríðir voru gjarnan taldar boða komu messíasar (sbr. Mík 4.8). (6) Líklegt er að stefið um konuna í eyðimörkinni endurspegli gyðinglegar hefðir um veru Ísraelsþjóðar í eyðimörkinni á leið hennar til fyrirheitna landsins, þar sem Guð sá fyrir þörfum þjóðarinnar (sbr. t.d. 2Mós 16), líkt og séð var fyrir þörfum konunnar í Opinberunarbókinni.⁸⁷

Með öðrum orðum, „sonurinn“ í Opinberunarbókinni 12 stendur að öllum líkindum fyrir messías (Krist), en „konan“ í textanum sem fæðir messías er líklega ekki eiginleg móðir Jesú, heldur Ísraelsþjóð. Þetta skýrir orð höfundar í 12.17: „Þá reiddist drekinn [=Rómaveldi] konunni [=Ísraelsþjóð] og fór burt til þess að heyja stríð við aðra afkomendur hennar þá er varðveita orð Guðs og hafa vitnisburð Jesú [=kristnir].“ Sú túlkun að höfundur hafi haft móður Jesú í huga í kafla 12 er hins vegar skiljanleg í ljósi vaxandi mikilvægis Maríu í fornkirkjunn.

Lokaorð

Í þessari grein var sjónum beint að móður Jesú í ritum Nýja testamentisins, þar sem yfirlit var gefið yfir þá ritningarstaði sem innihalda (mögulega) tilvísun til hennar og viðkomandi tilvísanir greindar undir formerkjum hefðbundinnar ritskýringar með áherslu á persónusköpun hinna fornu höfunda. Spurningar sem hafðar voru að leiðarljósi voru þessar: Hvar og hvernig er móður Jesú lýst af höfundum þessara rita? Er um að ræða lýsingu á persónueiginleikum Maríu, orðum hennar og hugsunum eða sjáum við einungis vísað í þá staðreynd að hún hafi verið móðir Jesú? Lýsa höfundarnir samskiptum Maríu og Jesú?

⁸⁴ Í biblíuútgáfunni frá 1981 (=1912) er orðasambandið *rhabdos siderous* þýtt sem „járnspoti“, sbr. Opb 12.5 í útgáfunni frá 2007 (sem er að stofni til þýðingin frá 1912). Í *Septuagintu* er einnig notað *rhabdos siderous* í Slm 2.9.

⁸⁵ Matt 3.17; Mrk 1.11; Lúk 3.22; Post 4.25, 27; 13.33; Heb 1.5; 5.5; Opb 2.27; 19.15.

⁸⁶ Jes 26.17–18; 54.1; 66.7–9; Mík 4.9–10.

⁸⁷ Ennfremur má nefna að „vængirnir tveir af erminum mikla“ (Opb 12.14) virðast eiga sér fyrirmynd í 2Mós 19.4: „Ég [þ.e. Guð] hef borið ykkur á arnarvængjum“ (sbr. einnig 5Mós 32.11). Sjá frekari umfjöllun um þessa þætti í: Aune, *Revelation*, bls. 680–693, 695–710; Koester, *Revelation*, bls. 554–567.

Niðurstaðan er sú að tilvísanir til móður Jesú, sem oftast er nefnd María, er að finna í Galatabréfinu, öllum guðspjöllunum og Postulasögunni, en tilvísunin í Galatabréfinu veitir engar upplýsingar um móður Jesú. Ekki er vísað til hennar í Opinberunarbókinni. Tilvísanirnar í guðspjöllunum fjórum og Postulasögunni (sem er framhaldssaga Lúkasar) eru álíka misjafnar og þær eru margar og gefa fremur brotakennda mynd af persónu hennar. Öll eru guðspjöllin þó sammála um að móðir Jesú hafi verið frá borginni Nasaret. Hlutverk hennar í frásögninni um Jesú er veigamest í Lúkasarguðspjalli og þar er lýsing höfundar á persónu hennar innihaldsríkust (þ.e.a.s. í sérefni Lúkasar í köflum 1–2). Móðir Jesú er nafngreind sem María í öllum þessum ritum nema Jóhannesarguðspjalli þar sem hún er einungis nefnd „móðir Jesú“. Í sumum þessara rita er tilgreint að hún hafi átt mörg börn af báðum kynjum (Markús, Matteus) en í öðrum ritum eru einungis synir hennar nefndir (Lúkas, Postulasagan, Jóhannes). Í þremur guðspjöllum er tilgreint að eiginmaður hennar hafi heitið Jósef (Matteus, Lúkas, Jóhannes) en í einu guðspjalli — elsta guðspjallinu — er hann aldrei nefndur (Markús). Í tveimur guðspjöllum er lýst fremur fjarlægum tengslum Maríu við Jesú og engum beinum samskiptum þeirra á milli (Markús, Matteus) en í frásögn tveggja guðspjalla er sambandið náð og beinum samskiptum lýst (Lúkas, Jóhannes). Í samræmi við þetta er ekkert að finna um persónuleika Maríu eða hugsanir í tveimur guðspjöllum (Markús, Matteus), nokkuð í hinu þriðja (Jóhannes), en talsvert í hinu fjórða (Lúkas). Enda þótt móðir Jesú geti vart talist vera í þungavigtarhlutverki í Jóhannesarguðspjalli er þáttur hennar í 2. kafla guðspjallsins afar sérstæður og eftirminnilegur. Sérstæðara og eftirminnilegra er þó hlutverk hennar í fæðingar- og æskufrásögnum Lúkasarguðspjalls, enda er það sú mynd af henni sem skipað hefur stærstan sess fyrir ímynd hennar í aldanna rás og það er þaðan sem bænin alkunna, Maríubænin, er upphaflega sótt.